

6. Носов А. Професор Ф.К.Вовк в українській археології // Записки Всеукраїнського Археологічного комітету. - С.ХХVІ.
7. Іванченко Ю. Видатний вчений і патріот України // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Передмова. - К., 1995. - С.5.
8. Сергин В.Я. Вказ. праця. - 104 с.
9. Франко О.О. Археологічні дослідження Федора Кіндратовича Вовка // Археологія. - 1992. - №2. - С.113-114.
10. Борисковский П.И. Палеолит Украины // МИА. - №40. - М.-Л.,1953. - С.19
11. Нужний Д.Ю. Проблема сезонної адаптації фінальнопалеолітичних мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я і нові епігравецькі пам'ятки у басейні Трубежу // Археологія. - 1997. - №2. - С.19-20
12. Ефименко П.П. Палеолитические стоянки Восточно-Европейской равнины // Труды II Международной конференции Ассоциации по изучению четвертичного периода Европы. - Вып. V. - М.-Л.,1934. - С.102
13. Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества. - Т. IX. - Спб.,1913. - С.305.
14. Носов А. Вказ. праця. - С.7
15. Грушевський М. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища // Чернігів і Північне Лівобережжя. - Т.ХХІІІ. - 1928. - С.35.
16. Франко О. Федір Вовк - вчений і громадський діяч. - С.240.
17. Скрипник Г.А. Народознавчий доробок Хведора Вовка // Федір Вовк. Сторінки наукової спадщини та бібліографія праць. - К.,2002. - С.8,13.
18. Бюлетень Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. - Ч.І. - К., 1925. - С.5-6.
19. "Мізин". Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Хведора Вовка. Редакція і коментарі М.Я. Рудинського. - К.,1931. - Передмова.
20. Там же.
21. Борисковский П.И. Палеолит Украины // МИА. - №40. - С.238.
22. Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. - К.,1965. - С.82.
23. Сергин В.Я. Вказ. праця. - С.7, 11.
24. Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. - С.11.
25. Грушевський М. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. - С.24.
26. "Мізин". Визначніші серії кістяних виробів...- С.30, табл.ХХV.
27. "Мізин". Визначніші серії кістяних виробів...- С.50, табл. ХХІІІ,1.
28. Нужний Д.Ю. Дистанційна зброя свідчення про збройні сутички за кам'яного віку // Військово-історичний альманах. - Річник II. - Ч.1(2). - К., 2001. - 88, мал..1,1.
29. Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. - К., 1992. - С.27, мал. 5.1-5.1; Корнієнко В.В. Класифікація антропоморфних зображень пізнього палеоліту // Vita Antiquae. - № 2. - 1999. - С.25-30; Яковлева Л.А. Позднепалеолитические схематические статуэтки Женин с территории Поднпоровья // Первобытная археология. - К.,1989. - С.43-49.

Олена Веремейчик

РОЗВІДУВАЛЬНА ЕКСПЕДИЦІЯ І.І. ЛЯПУШКІНА 1947 р. НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Протягом 40-х – початку 80-х рр. ХХ ст. в археологічній науці спостерігався підвищений інтерес до проблем слов'янського етногенезу. Означене коло наукових питань послугувало поштовхом до проведення масштабних археологічних робіт на теренах Східної Європи з метою виявлення слов'янських пам'яток різного часу і подальшого їх дослідження. Однією з територій, де зосередилися дослідження науковців, була Лівобережна Україна, зокрема, територія Чернігівщини. На її теренах працювали різноманітні експедиції Інститутів археології Академії наук УРСР, Академії наук СРСР, Ленінградського відділення Інституту археології Академії наук СРСР, Ермітажу під керівництвом Є.О. Горюнова, І.І. Ляпушкіна, Є.В. Максимова, А.М. Обломського, Е.О. Симоновича, Р.В. Терпиловського, П.М. Третякова, М.Б. Щукіна, які займалися пошуками та дослідженням пам'яток римського часу та слов'янських у басейні Десни і водночас обстежували

та виявляли давньоруські городища, курганні могильники та поселення.

Одним з перших дослідників, який цілеспрямовано шукав слов'янські пам'ятки роменської культури на Чернігівщині, був І.І. Ляпушкін. Відразу ж у повоєнні роки ним були проведені численні розвідки на Лівобережжі Дніпра з метою виявлення нових пам'яток, а на деяких з них, що стали пізніше еталонними (Новотроїцьке, Опішня, Полтава та інших), здійснені широкомасштабні археологічні дослідження.

Дніпровська Лівобережна експедиція під керівництвом І.І. Ляпушкіна – старшого наукового співробітника на той час Ленінградського відділення Інституту історії матеріальної культури¹, на теренах Чернігівщини здійснювала розвідки двічі – у 1947 р.² і у 1961 р.³ Завдяки цим розвідкам у 1947 р. були обстежені пам'ятки вздовж нижньої та середньої течії Десни, у 1961 р. – вздовж Сноу, від його гирла і вгору за течією, на північ.

Саме матеріали розвідувальної експедиції 1947 р., зокрема обстеження І.І. Ляпушкіним комплексу пам'яток біля с. Шестовиця, викликали певне наше зацікавлення, що послугувало темою окремого дослідницького сюжету⁴. Але наші спостереження щодо результатів розвідки 1947 р. не вичерпалися в попередній публікації.

До складу експедиції того року входило 5 чоловік: І.І. Ляпушкін – керівник експедиції (Ленінградське відділення Інституту історії матеріальної культури) Л.С. Кухарева – старший лаборант (Ленінградський державний університет), Д.М. Гурвич – старший лаборант (Публічна бібліотека), А.М. Дукаревич – лаборант (студент Ленінградського державного університету) та В.Л. Ястребов – водій експедиційної бази Академії наук (м. Москва).

У звіті зафіксовано, що експедиція поїхала з Ленінграда двома групами – перша машиною 24 червня, друга 28 червня - потягом, і 29 червня обидві групи прибули до Києва. Дослідник зазначив, що польові роботи тривали від 5 липня до 17 листопада 1947 р., і експедиція пройшла загалом 5982 км, з них 3047 км точно за маршрутом, передбаченим планом⁵.

Маршрут експедиції охоплював немовби колом територію України на лівому березі Дніпра – від гирла Десни, її нижньою та середньою течією до гирла Сейму. Потім маршрут пролягав річками Сейм, Оскол, Орель до Дніпра, далі лівим берегом Дніпра до Десни. І.І. Ляпушкін відмічав, що обстеженню підлягали пам'ятки, в більшості відомі за літературою, хоча значна їх частина була відкрита і безпосередньо в ході експедиційних робіт. Загалом, у 1947 році в Україні було оглянуто більше ніж 70 різночасових пам'яток: епохи бронзи, різних періодів епохи заліза, в тому числі і ранньослов'янські пам'ятки. Культурні рештки на пам'ятках Х-ХІІІ ст. і в щоденнику, і в звіті відносилися до великокнязівського періоду.

Усі головні події та результати обстеження археологічних об'єктів під час експедиції фіксувалися у польовому щоденнику, який вів безпосередньо її керівник – Іван Іванович. Щоденник складається з двох шкільних зошитів у клітинку. Лівий бік залишився чистим, справа – велися записи простим олівцем. Листи були пронумеровані автором, щоденно фіксувалася дата та день тижня, зліва, на полях, позначалися пункти зборів підйомного матеріалу. Матеріали по обстеженню Чернігівської області ввійшли в першу частину щоденника, яка була розпочата 05.07.47 р. і закінчена 14.08.47 р.

Уся наукова документація експедиції (щоденники, науковий звіт, негативи фотографій та відбитки) зберігається в Науковому архіві ІМК РАН (м. Санкт-Петербург). Колекція матеріалів (№ 63, складається з 20 ящиків) та облікові картки (в середину карток вкладені колекційний опис матеріалу, інколи фотографії пам'яток та малюнки найцікавіших знахідок) обстежених пам'яток – у фондах та архіві ІА НАН України і, як виявилось в результаті дослідження, частково матеріал з Чернігівської області зберігається в фондах Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського.

У нижній течії Десни маршрут експедиції пролягав уздовж лівого берега річки

і розпочався з обстеження городища в с. Крехаїв (територія Київської області) та літописного Остерського городця, розташованого в с. Старогородка (нині м. Остер). Дослідник описав городище, відзначив, що його площа значною мірою пошкоджена окопами. На території городища та розташованого поряд з ним селища були зібрані уламки гончарних посудин⁶.

Потім експедиція переправилась на протилежний берег річки та обстежила поселення біля с. Виповзів, розташоване на мису правого берега р. Десни. Тут також зібрані фрагменти гончарних посудин⁷. Серед них переважають уламки посудин X ст., хоча матеріал XII-XIII ст. також присутній, у тому числі і 4 фрагменти від 2 амфор “нікейсько-трилійської” групи типу П/2 за І.В. Волковим та В.Ю. Ковалем⁸.

Далі обстежили Татарську Гірку біля с. Анисів, відому в літературі завдяки публікації В. Шугаєвського⁹. І.І. Ляпушкін занотував, що територія пам'ятки засаджена лісом та задернована, тому культурні рештки вдалося зібрати тільки на піскових видувах. Більшість з них складалася з уламків ліпного посуду епохи бронзи і нечисленних фрагментів гончарних посудин великокнязівського періоду¹⁰. В колекції матеріалів (фонди ІА НАНУ) з поселення походять 53 фрагменти з двох пунктів збору підйомного матеріалу, серед яких 4 фрагменти сильно пошкоджених вінець XI-XII ст. та 23 фрагменти ліпних посудин епохи бронзи (серед яких 4 вінця) з пункту № 7 за щоденником та 26 фрагментів (з них 2 фрагменти вінець) ліпних посудин епохи бронзи-раннього заліза з пункту № 8¹¹.

У щоденнику зазначено, що “Из Анисова направились в Чернигов, где выполнили необходимые формальности (регистрация документов и т.д.) и около 18 час. доехали в Шестовицы”¹². Це відбулося 8 липня, ймовірно, тоді експедиція вперше і відвідала Чернігівський історичний музей.

Звечора, після влаштування на ночівлю, члени експедиції оглянули городище в північній частині села. Зранку роботи проводилися на городищі та поселенні, розташованому на південний-захід від села (*в ур. Коровень. – О.В.*). Після загального опису пам'ятки у щоденнику зафіксовано, що: “Вся площадь усеяна черепками глиняной гончарной посуды, шлаками железа, костями животных и т.п. Встречаются куски необработанного красного овручского (?) шифера. Мощность культурного слоя местами (судя по отложениям) достигает до 0,7 – 0,8 м”¹³. Відзначено, що вздовж західного боку поселення обстежена канава, орієнтована в напрямку північ-південь, глибиною 1,5 м (*залишки протитанкового рову часів війни. – О.В.*), в якій на відстані 150 м від схилу, в східній стінці знайдено горщик, виготовлений на гончарному крузі, заповнений вуглинями та перепаленими кістками. Цю знахідку сфотографовано. У фотоархіві наукового архіву ПМК РАН зберігаються три фотографії горщика з Шестовицького поселення. Дві з них зроблені безпосередньо в ході робіт Дніпровської Лівобережної експедиції, при зачистці стінок протитанкового рову: обидві – з одного ракурсу, тільки на різній відстані від об'єкта¹⁴, третя відтворює реставрований горщик X ст.¹⁵ На фотографіях чітко видно, що внаслідок зсуву піскового ґрунту відбулася руйнація стінок рову, завдяки чому, мабуть, і вдалося помітити горщик. У звіті автор наводить уже додаткову інформацію: “Горшок находился на глубине около 40–50 см от дневной поверхности. Большая часть его была в материке (песчанистая глина). Цвет горшка оранжево-красный. Он имеет хорошо выраженный, почти горизонтально отогнутый венчик. А по краю венчика – с внешней стороны проложена бороздка ... Большая часть поверхности горшка, начиная от плечиков, покрыта врезными горизонтальными линиями”¹⁶. Гончарна посудина зберігається у фондах ІА НАНУ. Її висота 17 см, діаметр вінця – 17 см, діаметр денця 8,5 см, товщина стінок посудини – 0,6 – 0,8 см. За кольором вона більше коричнево-червона, ніж оранжево-червона, обпал нерівномірний, всередині черепок чорного кольору.

За місцем розташування залишки поховання, дослідженого І.І. Ляпушкіним, знаходяться ближче до урочища Узвіз. Але серед поховань цієї групи курганів (IV

за Д.І. Бліфельдом)¹⁷ не зафіксовано обряду кремації, лише – інгумація в могильних ямах. Ця група поховальних пам'яток датується кінцем XI-XII ст.¹⁸ Мабуть, тому Д.І. Бліфельд і відніс поховання X ст., досліджене у 1947 р., до V групи, де зафіксовані поховання за обрядом тілоспалення на місці та на стороні: воно, певно, фіксує південну межу групи¹⁹.

Окрім залишків поховання X ст., у західній стінці протитанкового рову, дещо північніше від нього, виявлено “зольное скопление, содержащее большое количество железных шлаков”²⁰. Тут також були знайдені уламки гончарної давньоруської кераміки.

Таке взаєморозташування могильника та поселення може свідчити про дві речі: з часом могильник починає наступати на забудову поселення або навпаки, поселення розбудовується на території, зайнятій раніше могильником. У зв'язку з тим, що виявити хронологічні рамки культурних решток плями з вуглинями, попелом та шлаками, знайденими у 1947 р. північніше поховання, на сьогодні неможливо (на підставі опису матеріалу, що зберігається в обліковій картці з Шестовиці²¹, керамічний матеріал з цієї плями складається лише з фрагментів стінок та денця кругових посудин X-XI ст.), вирішення питання про взаєморозташування могильника та поселення залежить від майбутніх досліджень у цій частині пам'ятки. І все ж в інших місцях комплексу пам'яток біля с. Шестовиці спостерігається аналогічна картина – розташування близькочасових культурних решток поселення та поховальних пам'яток на одній території²².

Значно ускладнює локалізацію знахідок І.І. Ляпушкіна існування і донині залишків двох протитанкових ровів в ур. Узвіз, що прокладені майже паралельно, по обидва боки дороги на с. Слабин. Незрозуміло, який саме рів оглядала Дніпровська Лівобережна експедиція. Під час робіт Я.В. Станкевич у 1946 р. окремі ділянки одного з ровів в ур. Узвіз були зачищені, тут виявлені культурні нашарування X-XIII ст.²³ А висловлене Л.Ф. Ситою аргументоване припущення про існування в урочище Узвіз у XII-середині XIII ст. окремого поселення зі своїм могильником²⁴ примушує уважніше придивлятися до культурних решток цієї частини пам'ятки.

У цілому, в 1947 р. з комплексу пам'яток в урочищі Коровель взято в колекцію 89 артефактів, серед яких одна реставрована гончарна посудина, 26 фрагментів вінець гончарних посудин, один фрагмент денця та 5 уламків пірофіліту, інші – фрагменти стінок, печина та шлак.

9 липня о 15 годині експедиція вирушила з Шестовиці у напрямку Чернігова, по дорозі обстежила городище в с. Гуцин. А за опитуванням місцевого населення, в Жавинці (“Желвинке” за І.І. Ляпушкіним) та в Павлівці не зафіксовано археологічних пам'яток²⁵.

У щоденнику Іванович записав, що близько 20 години прибули до Чернігова і залишилися на ночівлю. Наступний день (четвер, 10 липня) члени експедиції провели в Чернігові – ранок був присвячений “приведению в порядок хозяйства экспедиции ... Во второй половине дня осматривали музейные археологические фонды, относящиеся к маршруту, а также... место раскопок Б.А. Рыбакова 1946 г.”²⁶ Вирушити далі з Чернігова того ж дня завадив тривалий дощ, тому експедиція залишилася тут ще на одну ніч.

Певним свідченням відвідування І.І. Ляпушкіним Чернігівського історичного музею є фотографії закладу та експедиційної машини на його фоні, що зберігаються в фотоархіві наукового архіву ІМК РАН²⁷.

Очевидно, супровідником від Чернігова до Сосниці з експедицією був відправлений завідувач відділу на той час первіснообщинного ладу музею М.І. Кот, хоча про це в щоденнику записів немає. Але ряд побіжних свідчень дозволяє зробити таке припущення. Так, у Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського* (далі ЧІМ) в основній групі фондів зберігаються колекції з сіл Брусилів, Гориця (поселення Дворище та Провалля), Миколаївка, Феськівка та Бурімка, датовані 1947 г. (номери колекцій А-62, А-88, А-89, А-90, А-91,

А-92). У музейній документації зазначено, що це – матеріали обстеження М.І. Котом вищеперерахованих пам'яток. Під час роботи з цими колекціями виявилось, що фрагменти кераміки не миті, не шифровані, а в середині пакунків збереглися етикетки, написані в 1947 р., і дати на них збігаються з датами перебування І.І. Ляпушкіна на цих пам'ятках, зафіксованими в щоденнику. Цілком імовірно, що тодішнє керівництво музею звернулося з проханням до дослідника передати частину здобутих матеріалів у музей для поповнення колекцій, які зазнали значних утрат під час Великої Вітчизняної війни. Той факт, що матеріал не був оброблений, не існує окремого звіту про цю розвідку М.І. Кота, говорить про те, що останній не був археологом. Крім того, ні до 1947 р., ні пізніше ним не проводилися археологічні обстеження та дослідження. Музей же на той час не мав археолога-фахівця: О.О. Попко – чернігівський археолог, до 1946 р. співробітник музею, вже працював в Інституті археології Академії наук УРСР, а М.А. Попудренко була направлена за розподілом до Чернігова лише в 1948 р.²⁸

Отже, далі маршрут експедиції пролягав на схід, уздовж середньої течії р. Десни. Наступним пунктом, обстеженим 11 липня І.І. Ляпушкіним, було городище в с. Брусилів, розташоване на мисі правого берега р. Снов, при впадінні в р. Десну. Дослідник зазначив, що городище пошкоджене садибами та розмивами під час повеней. На городищі зібраний підйомний матеріал, який складався з фрагментів гончарної кераміки, фрагментів амфор та уламків пірофіліту²⁹. У фондах ЧІМ колекція з городища в с. Брусилів (№ А-89) складається з 8 фрагментів вінець кругових посудин Х-ХІV ст., 10 фрагментів вінець ХVІІ-ХVІІІ ст., 8 фрагментів амфор та уламків стінок кругових посудин (рис. 6, І). У фондах ІА НАНУ з давньоруського матеріалу зберігаються також 10 фрагментів вінець кругових посудин Х-ХІV ст., майже 40 уламків стінок та денць цього ж часу і лише два уламки амфор з графіті. 6 фрагментів від однієї амфори з фондів ЧІМ та 1 фрагмент з графіті у вигляді букви “Н” належать до амфор “трапезундської” групи типу І/2 та однієї фрагмент з графіті – до “нікейсько-трілійської” типу ІІ/2 за І.В. Волковим та В.Ю. Ковалем³⁰.

Наступними пам'ятками, обстеженими І.І. Ляпушкіним, були поселення Провалля та Дворище поблизу с. Гориці. Ймовірно, приводом до відвідування цих пам'яток було попереднє ознайомлення з матеріалами колекції з Гориці в фондах ЧІМ, яка формувалася з випадкових знахідок протягом 1905-1928 рр. (№ Арх. 1/1). Мабуть, отримані фахові консультації археолога та досвід, здобутий в експедиції, дозволили співробітнику музею М.І. Коту дійти висновку, що колекція із с. Гориці – це сукупний матеріал з двох пам'яток – Дворище та Провалля, і скласти в 1948 р. найкращий опис колекції в документації того часу без помилок в атрибуції та датуванні речей, що і відзначила О.Є. Черненко³¹.

Матеріал колекції з Дворища та Провалля (№ А – 88, А – 90) у фондах ЧІМ складений в один пакунок, де зберігаються 2 етикетки, датовані 12 липня. У щоденнику І.І. Ляпушкіна зазначено, що 11 липня прибули до с. Гориці близько 19 години, де і залишилися на ночівлю. Звечора обстежили урочище Провалля, наступного дня – урочище Дворище. В цілому в ЧІМ зберігається 8 фрагментів вінець кругових посудин ХІ-ХІІІ ст., 11 фрагментів стінок та 7 фрагментів ліпних посудин.

У фондах ІА НАНУ колекція з поселення Провалля складається з 66 артефактів, серед яких 30 фрагментів вінець ХІ-ХІІІ ст. Колекція знахідок з багатощарового поселення Дворище налічує 52 артефакти, серед яких 11 фрагментів кругових вінець ХІІ-ХІV ст. Крім того, з поселення походять фрагменти ліпних посудин епохи бронзи, раннього залізного віку та роменської культури.

12 липня датується перебування експедиції на поселенні в с. Миколаївка та на етикетці колекції № А-92 з цієї пам'ятки в ЧІМ. І.І. Ляпушкін занотував, що поселення розташоване в заплаві р. Десни, на дюнному підвищенні, залишків укріплень не знайдено³². В колекції ЧІМ з цієї пам'ятки зберігаються 17 фрагментів вінець та 3 фрагменти стінок кругових посудин кінця ХІ-ХІІІ ст. і 1 фрагмент

стілки ліпної посудини. У фондах ІА НАНУ зберігається 76 фрагментів кругової кераміки, серед яких 33 фрагменти вінець XII-XIII ст.³³

Після цього експедиція хотіла побувати в с. Салтиковій Дівиці, на лівому березі р. Десни. Але паром не працював, тому вирушили в с. Блистову, де обстежили городище в селі, на якому зібрали фрагменти кераміки XI-XIII ст. і знайшли ніж.

Наступним населеним пунктом, де побувала експедиція, було с. Феськівка. Увагу дослідника привернуло городище, розташоване на схід від села, на правому березі р. Мена. Городище з добре вираженим валом та ровом діаметром близько 70-80 м було трохи пошкоджене з боку річки, де вимивалося під час повеней. Поряд з городищем знайдено поселення. Культурні рештки представлені фрагментами кругової кераміки XII-XIII ст. (ЧІМ, № А – 91), в тому числі й фрагментами вінець. В ІА НАНУ зберігається 30 фрагментів кераміки, серед яких 4 фрагменти вінець XII-XIII ст. Малюнок одного з них є в публікації І.І. Ляпушкіна³⁴. Крім того, при зачистці культурного шару в нижній частині валу знайдені фрагменти ліпних посудин епохи бронзи³⁵.

Того ж дня (13 липня) експедиція прибула до м. Сосниці і близько 17.30 разом з науковим співробітником Сосницького музею Ю.С. Виноградським вирушила оглянути городище біля озера Бурімка³⁶. Городище розташоване на південному березі озера, в долині р. Десни. Більша частина пам'ятки вже на той час руйнувалася під час весняних повеней. У пошкодженнях культурного шару та у зсувах ґрунту зібрано багато фрагментів ліпної кераміки роменської культури та кругової давньоруського часу. У фондах ЧІМ зберігається колекція А-62 з городища Бурімка, що складається з фрагментів ліпних посудин роменської культури та кругових посудин X ст. У фондах ІА НАНУ також зберігається матеріал з цієї пам'ятки.

Наступний день учасники експедиції присвятили огляду археологічних колекцій у фондах Сосницького музею. І.І. Ляпушкін відзначив у щоденнику, що колекції в гарному стані, крім того, складений вказівник до кожної пам'ятки, що перебуває в зоні уваги співробітників музею³⁷. Безперечно, таким станом археологічних колекцій та увагою до археологічних пам'яток ми повинні завдячувати Ю.С. Виноградському, який у 20-і роки ХХ ст. очолював Сосницький краєзнавчий музей, а потім був усунутий від керівництва з ідеологічних міркувань, але все життя пропрацював науковим співробітником цього закладу³⁸.

Останнім пунктом, який на Чернігівщині відвідала експедиція І.І. Ляпушкіна 1947 р., було городище поряд з с. Шабалинів, відоме в літературі, як і попереднє, завдяки розвідкам Ю.С. Виноградського³⁹. 15 липня разом з експедицією виїхали директор Сосницького музею Д.І. Лав'юк та Ю.С. Виноградський, про що є відповідний запис у щоденнику І.І. Ляпушкіна⁴⁰. Городище розорювалось, на поверхні були знайдені численні фрагменти ліпної кераміки юхнівської, роменської культур та фрагменти кругової давньоруської кераміки.

Підсумовуючи результати розвідки 1947 р., І.І. Ляпушкін у звіті цілком слушно зазначив, що не всі так звані великокнязівські поселення виникли одночасно. Хоча на той час не було достатніх підстав для внутрішнього розподілу керамічного матеріалу за хронологічними ознаками, дослідник зауважив, що є певні пам'ятки з більш ранніми за часом культурними рештками (X-XI ст.), і більш пізні (XII-XIII ст.)⁴¹. Цю проблему вперше в історіографії дослідник поставив і в публікації, присвяченій результатам роботи Дніпровської Лівобережної експедиції 1947-1948 рр.⁴². Проблема хронології кераміки X-XIII ст. і досі остаточно не вирішена, проте спостереження І.І. Ляпушкіна в цьому напрямку в середині ХХ ст. слід визнати першими правильними кроками у вирішенні цього питання.

Джерела та література:

1. Мезенцева Г. Дослідники археології України. – Чернігів, 1997. – С. 142 – 143.
2. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. по обследованию памятников в бассейне р. Сейм, нижнего течения р. Десна и левого берега Днепра, Киевской, Курской, Полтавской, Сумской, Харьковской областях // НА ИИМК РАН. – Рукописный архив. – Ф. 35. – Оп. 1. – 1947. – № 31.
3. Ляпушкин И.И. Отчет о работе Днепровской Левобережной археологической экспедиции Института археологии АН СССР 1961 г. // НА ИИМК РАН. – Рукописный архив. – Ф. 35. – Оп.1 – 1961. – № 21.
4. Веремейчик О. Розвідкові роботи І.І. Ляпушкіна в Шестовиці на Чернігівщині // Русь на перехресті світів (Міжнародні впливи на формування Давньоруської держави IX-XI ст.). – Чернігів, 2006. – С. 33 – 39.
5. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 3.
6. Ляпушкин И.И. Полевой дневник экспедиции по обследованию памятников в 1947 г. Часть. 1 // НА ИИМК РАН. – Рукописный архив. – Ф. 35. – Оп.1.– 1947. – № 32. –Л. 4 – 5; Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 50.
7. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 51.
8. Коваль В.Ю. Амфоры византийского культурного круга в Средневековой Руси (X-XIII вв.) // Русь в XIII веке. Древности темного времени. – М., 2003. – С. 349.
9. Шугаевский В. “Татарская Горка” близ гор. Чернигова // Труды Московского Предварительного комитета по устройству XV Археологического съезда. – М., 1911. – С. 244 – 258.
10. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 51.
11. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... Л. 7.
12. Там само.
13. Там само. – Л. 9.
14. Обследование селища – сосуд с пережженными костями в обрезе канавы. С. Шестовицы, Черниговская обл. Днепровская Левобережная экспедиция 1947 г. // НА ИИМК РАН. – Фотоархив. – Шифр нег. Л. 1326–1, Л. 1327–1. – Шифр фот. О. 2531–14, О. 2531–15. – Инв. № 1343–46/1, № 1343–47/1.
15. Сосуд с остатками трупосожжения. С. Шестовицы, Черниговская обл. Днепровская Левобережная экспедиция 1947 г. // НА ИИМК РАН. – Фотоархив. – Шифр нег. П 50229. – Шифр фот. О. 1598–48. – Инв. № 1260–62.
16. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 52.
17. Білфельд Д.І. Давньоруські пам'ятки Шестовиці. – К, 1977. – С. 91, 183 –184.
18. Там само. – С. 91.
19. Ситий Ю.М. До питання про місцезнаходження курганів та курганных груп в ур. Коровель // Русь на перехресті світів (Міжнародні впливи на формування Давньоруської держави IX-XI ст.). – Чернігів, 2006. – С. 182.
20. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... – Л. 10.
21. Ляпушкин И.И. Памятники эпохи железа Левобережной Украины.// НА ИА НАНУ. – 1947/29. – № V.
22. Хамайко Н.В. Дуалізм поселенської структури Шестовицького комплексу // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. – К., 2004. – С. 297.
23. Станкевич Я.В. Шестовицкое поселение и могильник по материалам раскопок 1946 года // КСИА. – Вып. 87. – 1962. – С. 7, 14.
24. Сита Л.Ф. Участь співробітників Чернігівського історичного музею у дослідженні пам'яток XII-XIII ст. біля с. Шестовиця // Скарбниця української культури. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – С. 29.
25. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... Л. 11.
26. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... Л. 12.
27. Г. Чернигов, музей, северный фасад. Днепровская Левобережная экспедиция 1947 г. // НА ИИМК РАН. – Фотоархив. – Шифр нег. Л. 1317, Л. 1319–1. – Шифр фот. О. 2531–5, О. 2531–7. – Инв. № 1343–37, № 1343–39/1.
- * Користуючись нагодою висловлюю щиро подяку керівництву та співробітникам Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського за допомогу у роботі. Особливу подяку висловлюю старшому науковому співробітнику відділу фондів Л.Ф. Ситій за допомогу в роботі з колекціями.
28. Мезенцева Г. – Вказ. праця. – С. 187.
29. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 53.
30. Коваль В.Ю. – Вказ. праця. – С. 347, 349.
31. Записка до колекції археологічних матеріалів з с. Горця Менского р-ну // Архів фондів ЧІМ. – Инв. № А. 90.– Арк.1; Черненко О. Археологічна колекція Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського (1896 – 1948 рр.) // Скарбниця Української культури. – Вип. 9. – Чернігів, 2007. – С. 47.

32. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 55.
33. Ляпушкин И.И. Памятники эпохи железа Левобережной Украины // НА ІА НАНУ. – 1947/29. – № X.
34. Ляпушкін І.І. Дослідження Дніпровської Лівобережної експедиції 1947-1948 рр.// АП УРСР. – Т. III. – К., 1952. – Табл. III, 5.
35. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... – Л. 16; Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 56.
36. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... – Л. 17.
37. Там само... – Л.18.
38. Коваленко О.Б., Ткаченко В.В., Ясновська Л.В. Виноградський Юрій Степанович. (Український історик, археолог, етнограф, музейний працівник, активний учасник краєзнавчого руху першої половини ХХ ст.) // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – Київ, 1991. – С. 335.
39. Виноградський Ю.С. Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) // Чернігів і північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 154, 160.
40. Ляпушкин И.И. Полевой дневник ... – Л. 19.
41. Ляпушкин И.И. Отчет о работе экспедиции в 1947 г. ... – С. 61 – 62.
42. Ляпушкін І.І. Дослідження Дніпровської Лівобережної експедиції ... – С. 298.
-

Василь Пазинич

ВПЛИВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ГІДРОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ НА СТРУКТУРУ РОЗСЕЛЕННЯ В БАСЕЙНАХ ЛІВИХ ПРИТОК СЕРЕДНЬОГО ДНІПРА

Проблема гідрологічних катастроф різних масштабів у басейні Дніпра неодноразово піднімалася впродовж усієї історії його дослідження. На жаль, уривчастість даних та низький рівень технологічного забезпечення досліджень тих часів не дозволили навести бодай жодного достовірного прикладу. Слабка аргументація та відсутність загальної схеми становлення басейну Дніпра у цілому на довгий час сформували скептичне ставлення до подібних концепцій.

Під час проведення автором структурно-геоморфологічних досліджень у басейні Дніпра, які з невеликими перервами тривали з 1974 року, був зібраний фактичний матеріал, що ставив під сумнів ряд усталених геоморфологічних постулатів. Спершу це торкнулося віднесення віку заплав усіх без винятку річок України до голоценового періоду. Дослідження таких невеликих річок лівобережжя, як Говтва, Говтва Вільшана, Говтва Велика та Полузери, показало, що на рівні запливи фактично існують сліди двох різних по силі річищ, водність яких різнилася у сотні разів /1/. Дослідження деяких відрізків долин Дніпра, Орелі та Самари показали, що зміщення їхніх русел, яке, за матеріалами геологічних зйомок, відбувалося ще у Валдайський час, відбувалося на гіпсометричних рівнях заплав, тотожних сучасним.

Комплексний аналіз різних матеріалів у ході роботи над книгою "Геоморфологічний літопис Великого Дніпра" показав, що за четвертинний період сталися щонайменше три грандіозні катастрофи, пов'язані з постанням та спуском польодовикових озер на теренах Білорусі та півночі України /2/. Використання в дослідженнях виключно геолого-геоморфологічних даних не дозволило визначити вік кожної з них і виявити сліди катастроф менших масштабів на притоках Дніпра. З метою усунення цього недоліку продовження розвідок було сконцентроване на долученні даних археології та радіовуглецевого аналізу.

Першим досвідом такого комплексно підходу стала оцінка впливу прориву решток польодовикового Поліського озера, яке розташувалось на захід від Мозирського кінцевоморенного пасма, на заселення Прип'ятського Полісся у верхньому палеоліті. У довжину озеро простягалось більше ніж на 300 км при